

Katedra za medicinsku biohemiju

Reaktivne hemijske vrste i oksidativni stres

Slobodni radikali

**Stvaranje reaktivnih vrsta/slobodnih radikala u
organizmu**

Najznačajnije reaktivne vrste

Pojam oksidativnog stresa

doc. Dr Snežana Pantović

Uvod

- Prisustvo slobodnih radikala u biološkom materijalu otkriveno je kasnih 1950-ih godina prošlog vijeka
- Nešto kasnije pojavila se hipoteza Denhama Harmana da kiseonični radikali nastaju kao sporedni produkti enzimski kontrolisanih reakcija
- Opisani su kao *Pandorina kutija zla*-odgovorna za nastanak brojnih ćelijskih oštećenja, mutagenezu, kancere i sl.
- Slobodni radikali mogu biti medijatori mnogih patoloških stanja: diabetes mellitusa, HIV infekcija, autoimunih bolesti, neurodegenerativnih, plućnih bolesti..
- Jednom pokrenut lanac reakcija SR ima osobinu prostornog i vremenskog širenja uz pojačavanje efekta
- SR remete ćelijsku morfologiju, funkciju, jonsku homeostazu, enzimsku aktivnost..

- **Fiziološka funkcija**- metabolizam prostaglandina, regulacija ćelijske signalizacije, aktivacija ćelijskih receptora, eritropoeza, kontrola disanja..
- **U monocitima, makrofazima i eozinofilima**- reaktivne kiseoničke vrste služe kao agensi za uništavanje virusa i bakterija
- **Apoptoza**-indukovana procesima oksidativnog stresa
- **Postoji sistem antioksidativne zaštite** - kod aerobnih ćelija sastavljen od enzimskog i neenzimskog dijela

enzimski	neenzimski
Superoksidna dismutaza	Peptidi sa SH grupama: glutation, metalotioneini
Katalaza	Vitamin E
Glutation peroksidaza	Vitamin C
Glutation reduktaza	Koenzim Q
	Urea Neki proteini

**HEALTHY
ATOMS**

**FREE
RADICALS**

ANTIOXIDANTS

Slobodni radikali

- **Definicija i nomenklatura slobodnih radikala**
- *SR- atomi, molekuli ili joni koji sadrže jedan ili više nesparenih elektrona u poslednjoj molekularnoj, odnosno atomskoj orbitali*
- Hemijski naziv SR podrazumijeva nastavak- *li*
- Ukoliko su radikali intermedijeri u nekim hemijskim reakcijama preporučuje se da se ispred riječi radikal koristi naziv- *vezani*
- Slobodni radikali se obilježavaju tačkom u superskriptu ispred naelektrisanja- npr. superoksid anjon radikal – $O_2^{\circ-}$

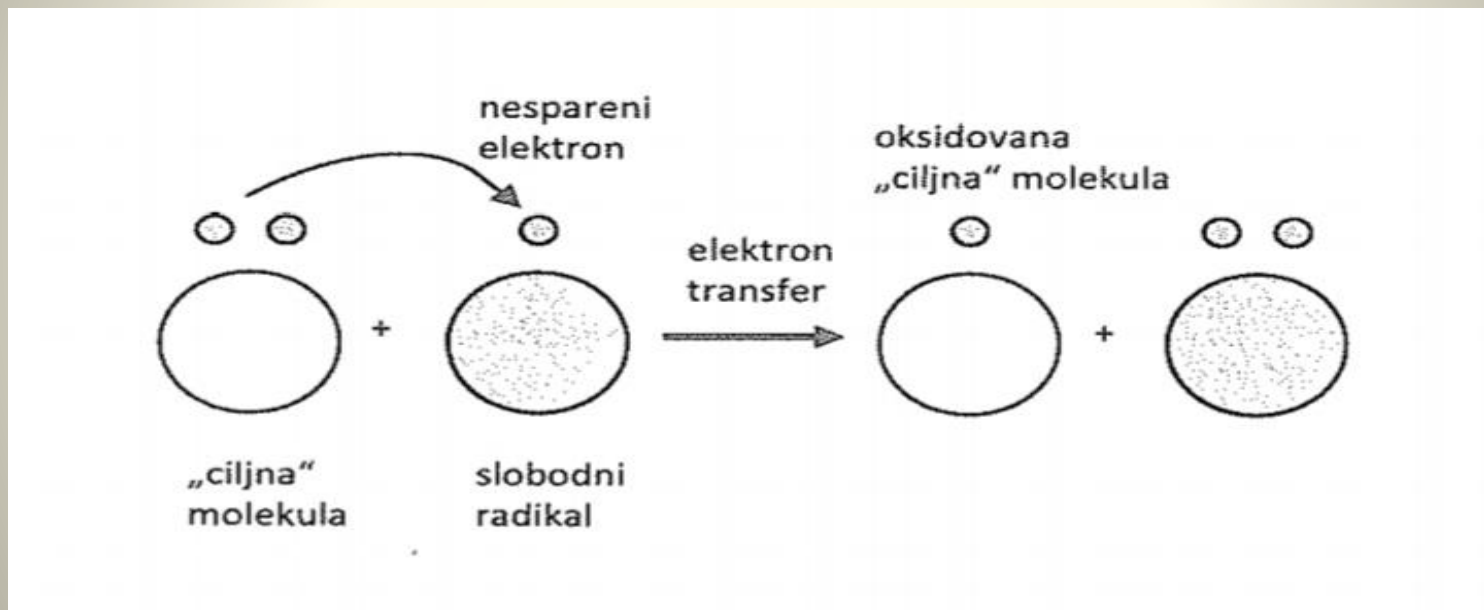

Osobine i otkriće slobodnih radikala

- Vrlo reaktivne forme zbog prisustva nesparenih elektrona
- Usled prisustva nesparenog elektrona posjeduju paramagnetske karakteristike i detektuju se elektron paramagnetnom rezonantnom spektrometrijom
- **SR-** stupaju u reakcije: supstitucije, adicije, eliminacije, izomerizacije, rekombinacije, disproporcijacije
- *Postoje i neki tipovi neradikalnih reakcija sa makromolekulima-tada se koriste kao spin-markeri koji omogućavaju proučavanje makromolekula zakačenih za ove SR*
- ***veoma brzo stupaju u interakcije sa svim tipovima biomolekula iz okruženja (lipidi, proteini, DNK), što za posledicu ima sveukupno oštećenje ćelijske funkcije!***

Mehanizam djelovanja slobodnih radikala

- Usled potrebe za nesparenim elektronom (elektronima) u poslednjoj orbitali, ponašaju se kao jaki elektrofili-**oksidacioni agensi**

U reakciji sa supstratom, odnosno donorom elektrona, SR se redukuju i gube karakter SR a supstrat se oksiduje i postaje SR druge generacije-**sekundarni SR**

Reaktivne vrste

- u literaturi je pojam reaktivna vrsta-RS više zastupljen u odnosu na SR
- Sva jedinjenja visokog elektrofilnog karaktera koja imaju sklonost oksidativnog/nitronizovanog oštećenja ćelija
- Po hemijskoj strukturi RV mogu biti: molekuli, joni i sami SR
- molekuli: vodonik peroksid, H_2O_2
- Joni: peroksinitritni anjon, $ONOO^-$

Tabela 1. Reaktivne vrste

	Radikali		Neradikali	
ROS	$O_2^{\bullet-}$	superoksil anjon radikal	H_2O_2	vodonik peroksid
	$HO^\bullet$	hidroksil radikal	$HOCl$	hipohlorna kiselina
	$ROO^\bullet$	peroksil radikal	O_3	ozon
	$RO^\bullet$	alkoksil radikal	$^1O_2$	singlet kiseonik
	$HOO^\bullet$	hidroperoksil radikal		
RNS	$NO^\bullet$	nitroksil radikal	NO_2^-	azotdioksid anjon
	$NO_2^\bullet$	azot dioksid radikal	N_2O_3	azot trioksid
			NO_2^+	nitronijum (nitril) jon
			$ONOO^-$	peroksinitrit anjon
			$ROONO$	alkil peroksinitrit
			NO^-	(singlet) nitroksil anjon
			NO^+	nitrozil katjon
			NO_2Cl	nitril hlorid
RCS	$R^\bullet$	alkil radikal		
	$RO^\bullet$	alkoksil radikal		
	$ROO^\bullet$	peroksil radikal		
RSS	$RS^\bullet$	tiil radikal		
	$GS^\bullet$	glutatiil radikal		
	$GSSG^{\bullet-}$	diglutiil anjon radikal		

- U zavisnosti od konfiguracije aktivnog centra u RS oni se dijele na RS sa: **kiseonikom, azotom, ugljenikom, sumporom**
- Primarni RS započinju lančane reakcije sa biomolekulima
- Reaktivnost RS je u negativnoj korelaciji sa poluživotom, tj. ako je neka RS kratkoživeća tada je više reaktivna tj. nestabilna i vrlo neselktivna
- RS remete strukturu: proteina, lipida, hromatskog materijala kao i signalnu transdukciju i ekspresiju gena

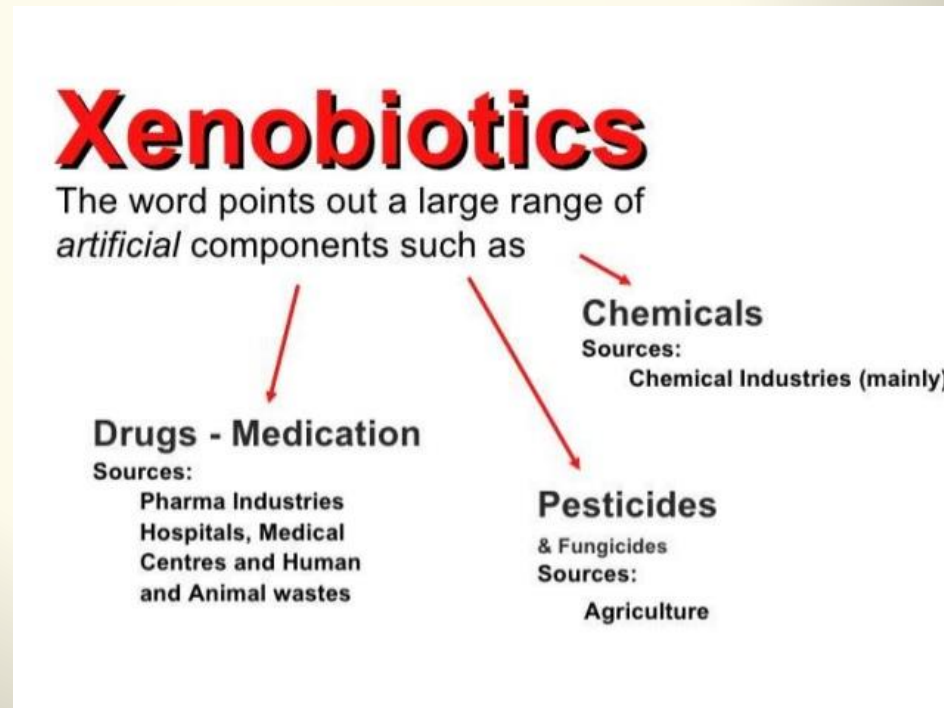
Tabela 2. Procena poluživota reaktivnih vrsta (Sies, 1993)

Reaktivne vrste		Poluživot
Formula	Naziv	$t_{1/2}$
HO [•]	hidroksil radikal	10 ⁻⁹ s
RO [•]	alkoksil radikal	10 ⁻⁶ s
ROO [•]	peroksil radikal	7 s
H ₂ O ₂	vodonik peroksid	enzimski
O ₂ ^{•-}	superoksil anjon	enzimski
¹ O ₂	singletni kiseonik	10 ⁻⁵ s
Q [•]	semihinonski radikal	dani
NO [•]	azot oksidni radikal	1 - 10 s
ONOO ⁻	peroksinitritni anjon	0,05 - 1 s

Stvaranje reaktivnih vrsta/slobodnih radikala u organizmu

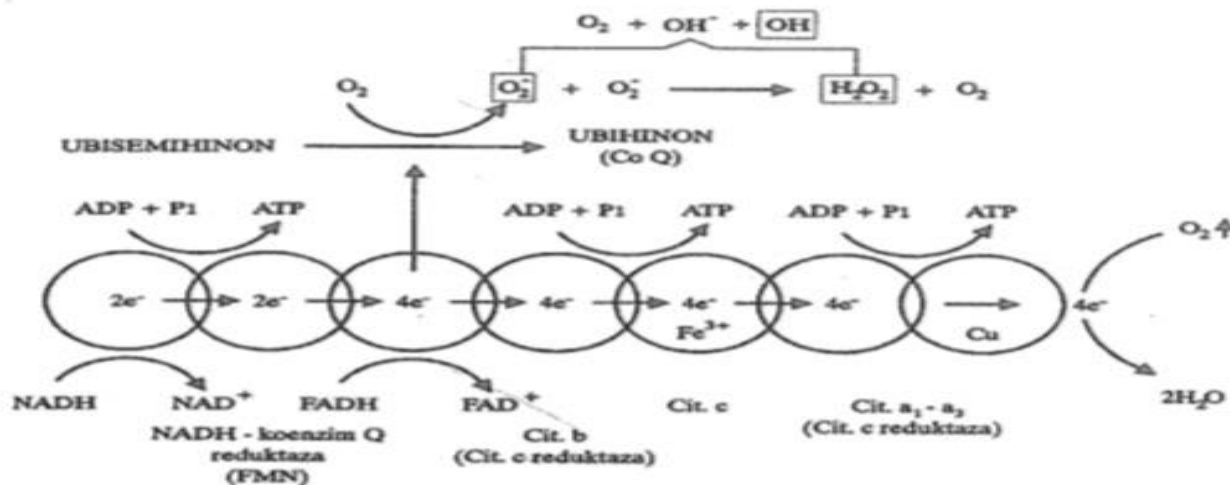
- Slobodni radikali se u organizmu stvaraju:
- **1. u fiziološkim uslovima tokom:**
- *a) procesom oksidativne fosforilacije u mitohondijama tj. ćelijskog disanja*
- *b) oksidoredukcije u prisustvu metala sa promjenjivom valencom*
- *c) autooksidacije brojnih malih molekula (npr. dopamin u mozgu)*
- **2. u inflamaciji –proces fagocitoze**
- **3. u bolestima:**
- *a) autoimune bolesti*
- *b) neurodegenerativne*
- *c) maligne*
- *d) kardiovaskularne*
- *e) profesionalna oboljenja povezana sa toksičnim supstancama*
- *f) ishemija, hipoksija, hiperoksija-stanja*

- **4. biotransformacijom ksenobiotika** (u ER posredstvom sistema mješovitih oksidaza)
- a) tokom metabolisanja egzogeno unijetih jedinjenja-hrana, lijekovi
- b) ekspozicija toksičnim jedinjenjima
- c) dejstvo spoljašnjih faktora sredine-UV zraci, jonizujuće, aerozagađenje..
- **5. pri pojačanoj fizičkoj aktivnosti**
- **6. pri trovanjima**

Proces oksidativne fosforilacije

- Najznačajniji izvor stvaranja ROS predstavlja proces ćelijskog disanja
- 90% unijetog molekularnog kiseonika dopijeva u mitohondrije
- U procesu ĆD odvija se četvero-elektronska redukcija O_2 do H_2O a energija oslobođena u procesu prenosa elektrona se koristi za sintezu ATP-a
- Nestabilne veze između elektrona i enzima dovode do *curenja* elektrona i nastanka ROS
- Respiratorni lanac-najznačajni izvor kiseoničkih radikala

Slika 2. Oksidativna fosforilacija

Biotransformacija ksenobiotika

- Tokom metabolizma brojnih endogenih i egzogenih jedinjenja u ER, posredstvom mješovitih oksidaza stvaraju se slobodni radikali
- Ljekovi, hrana, pesticidi, metali, UV zraci, zagađenost, duvanski dim..
- Od endogenih jedinjenja za stvaranje ROS najznačajniji je dopamin-autooksidacija u CNS-u
- Ljekovi: antibiotici(aminoglikozidi, tetraciklini), analgoantipiretici(aspirin), organski nitrati u terapiji angine, antiepileptici, antituberkulotici, anestetici..
- Alkoholizam takođe uziče na stvaranje radikala

TYPES OF XENOBIOTICS

Exogenous:

- Drugs
- Food additives
- Pollutants
- Insecticides
- Carcinogens

Endogenous:

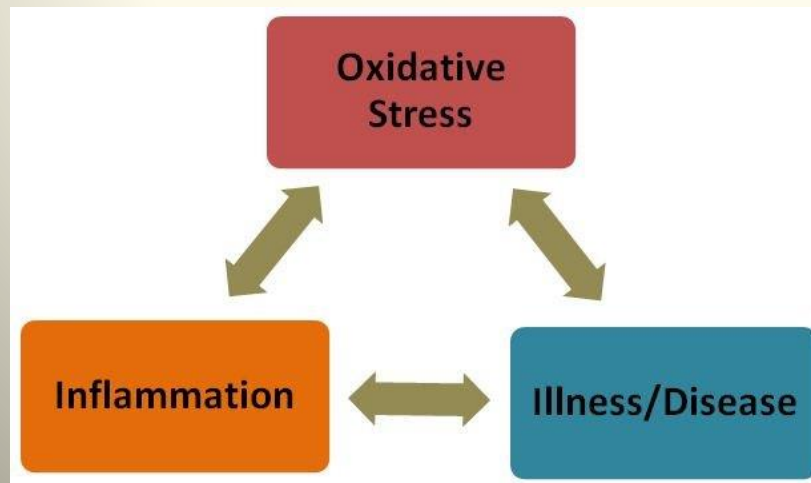
- Bilirubin,
- Bile acids
- Steroids

www.durternick.com 41888628

Inflamacija

- U procesu fagocitoze do 20 puta je povećana potrošnja kiseonika a posledica može biti stvaranje ROS
- Povećana sinteza vodonik peroksida
- Povećana potrošnja glukoze
- Neselektivno djelovanje ROS na pokretače inflamatornog odgovora i na okolna tkiva
- posredstvom enzima ksantin oksidaze i NADPH oksidaze, u toku fagocitoze dolazi od strane neutrofila do produkcije prekomjerne količine kiseonikovih radikala- 16 puta više nego u „mirnim" neutrofilima

Metali sa promjenjivom valencom

- u reakciji H_2O_2 sa metalima koji imaju promjenjivu valencu nastaje jedan od najpotentnijih radikala HO° -Fenton reakcija
- Metali sa promjenjivom valencom: Fe, Cu, Mn...
- Toksični metali sa promjenjivom valencom kao što je arsen mogu direktno da dovedu do stvaranja SR
- Vitamin C povećava bioraspoloživost Fe i tako povećava mogućnost da u Fenton reakcijama sa H_2O_2 daje HO°

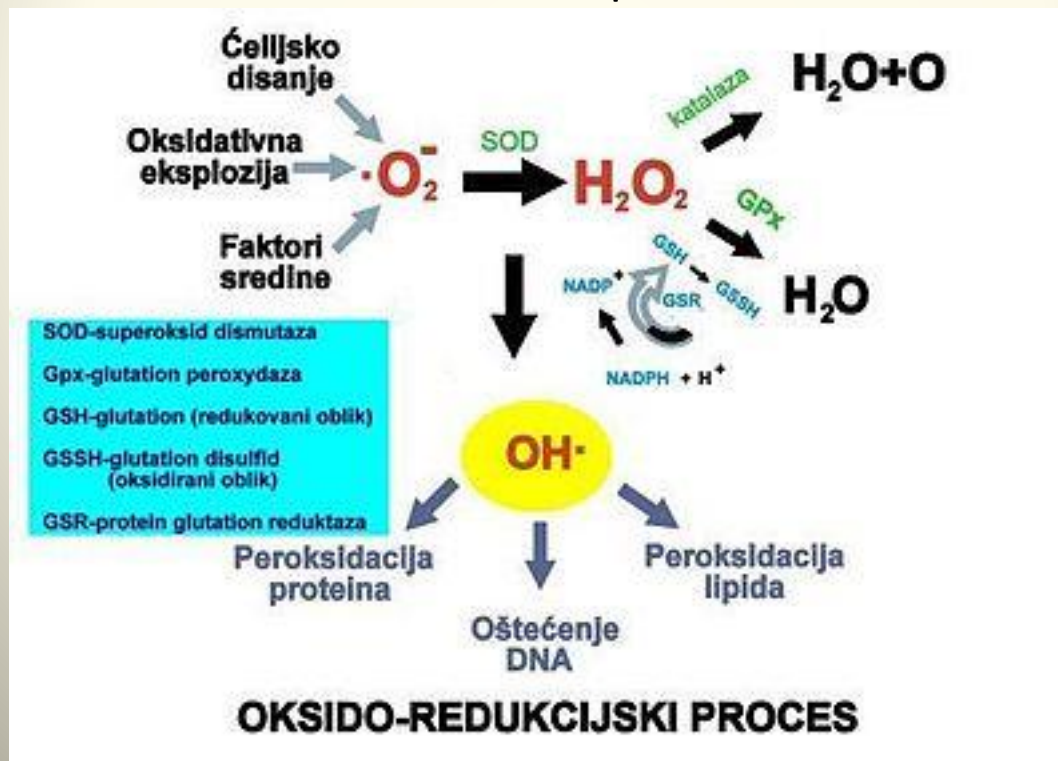

Bolesti prouzrokovani SLOBODNIM RADIKALIMA

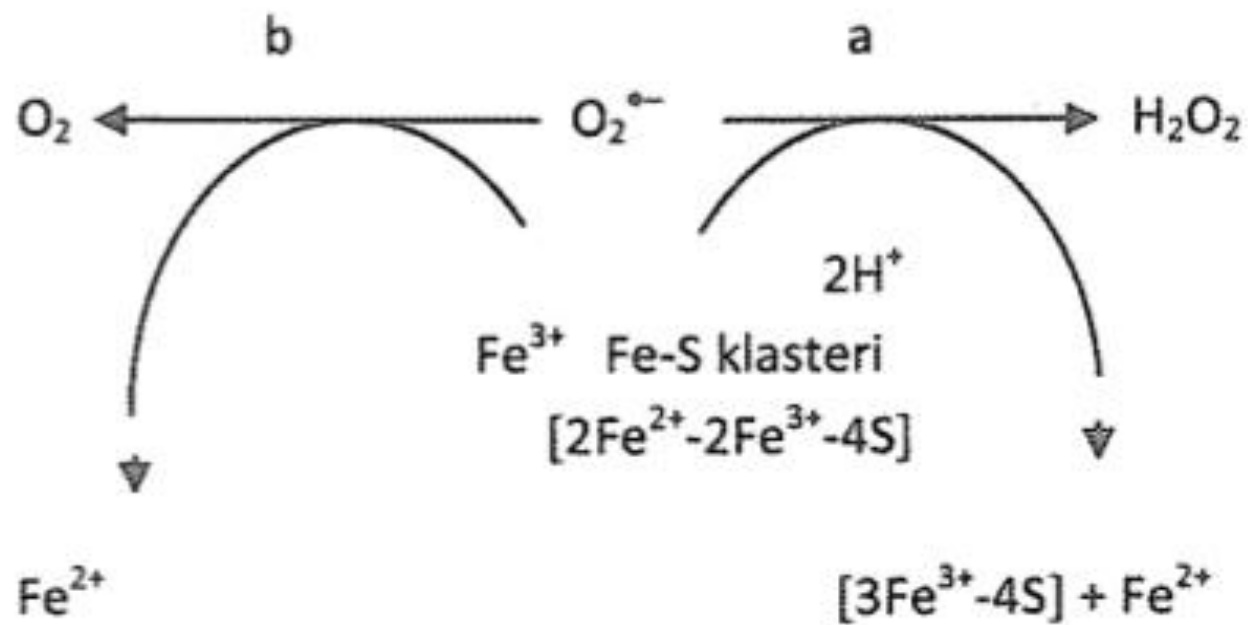

Najznačajnije reaktivne vrste

- **Reaktivne kiseonične vrste**
- Od brojnih ROS koji nastaju tokom oksidativnog procesa u aerobnim organizmima najznačajniji su superoksil anjon radikal, $O_2^{\cdot-}$, vodonik peroksid, H_2O_2 , hidroksil radikal, $HO^{\cdot}$, peroksil, $ROO^{\cdot}$, hidroperoksil, $HOO^{\cdot}$, i dr

- ***Superoksil anjon radikal-O₂^{o-}***
- Nastaje jednoelektronskom redukcijom molekularnog kiseonika
- Slaba je baza i u vodenoj sredini je u hidratisanom obliku; nekada može da se ponaša kao elektron donor
- Ne spada u agresivne SR i ne može otpočeti lančanu reakciju
- Metabolički put u mnogome zavisi od pH sredien u kojoj se nalazi, odnosno ovaj molekul može krenuti u pravcu redukcije ili oksidacije
- Ima oksidantno i antioksidantno dejstvo
- U aprotičnoj sredini(niska koncentracija H⁺) favorizovan je put redukcije, do vodonik peroksida
- U protičnoj sredini(visoka koncentracija H⁺) favorizovan je put oksidacije do O₂

Slika 3. Metabolički putevi superoksidnog anjona

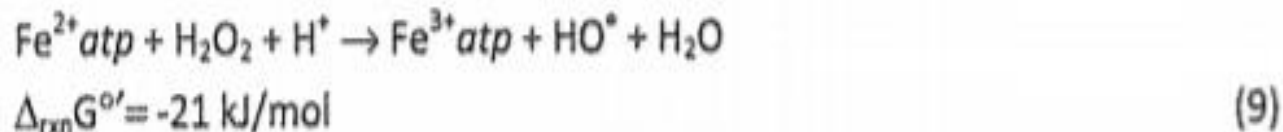
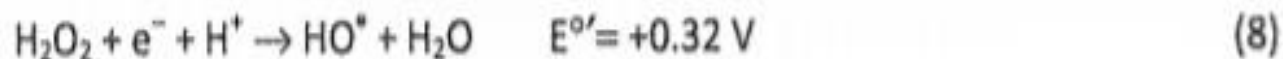
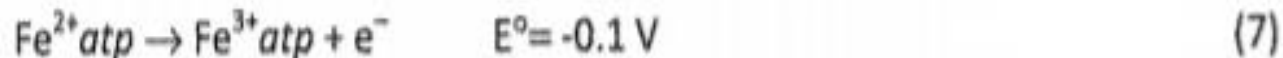
- **Vodonik peroksid –H₂O₂**
- Nastaje autooksidacijom O₂^{°-}
- Reakcija može teći enzimskim i neenzimskim putem
- U prisustvu superoksid dimutaze reakcija autooksidacije pri pH 7.4 teče 4 puta brže od neenzimske reakcije
- Vodonik peroksid spada u stabilne ROS neradikalnog tipa jer nema nesparenih elektrona u poslednjoj orbitali
- Veoma lako prolazi kroz ćelijske membrane
- Može da se dosegne daleko od mjesta svog generisanja- prostorna progresija
- Balans vodonik peroksida u organizmu reguliše se kontinuiranim stvaranjem i razgradnjom ovog molekula dejstvom katalaza, peroksidazom i glutation peroksidazom

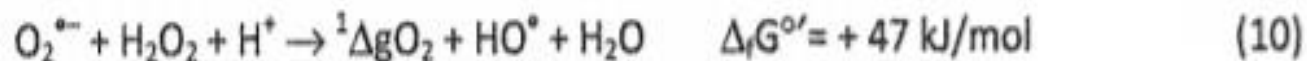
- ***Hidroksil radikal -HO°***
- Najpotentniji ROS , izuzetno je kratkoživeći što znači da je vrlo reaktivan
- Visoka elektrofilnost i visoka termohemijska reaktivnost
- Veoma potentan u reakcijama sa DNK molekulom- stupa u reakciju sa purinskim i pirimidinskim bazama
- guanin- 8-hidroksiguaninski radikal-**povezan sa nastankom kancera**
- In vivo i in vitro se stvara u respiratornom lancu troelektronskom redukcijom O₂
- Stvara se i u reakciji vodonik peroksida sa metalima promjenjive valence- Fenton reakcija i u neznatnoj količini u Haber-Weiss reakciji

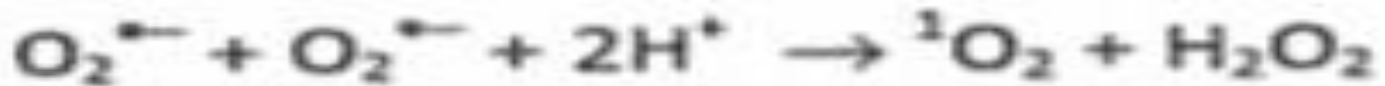
Fenton reakcija:

Haber-Weiss reakcija:

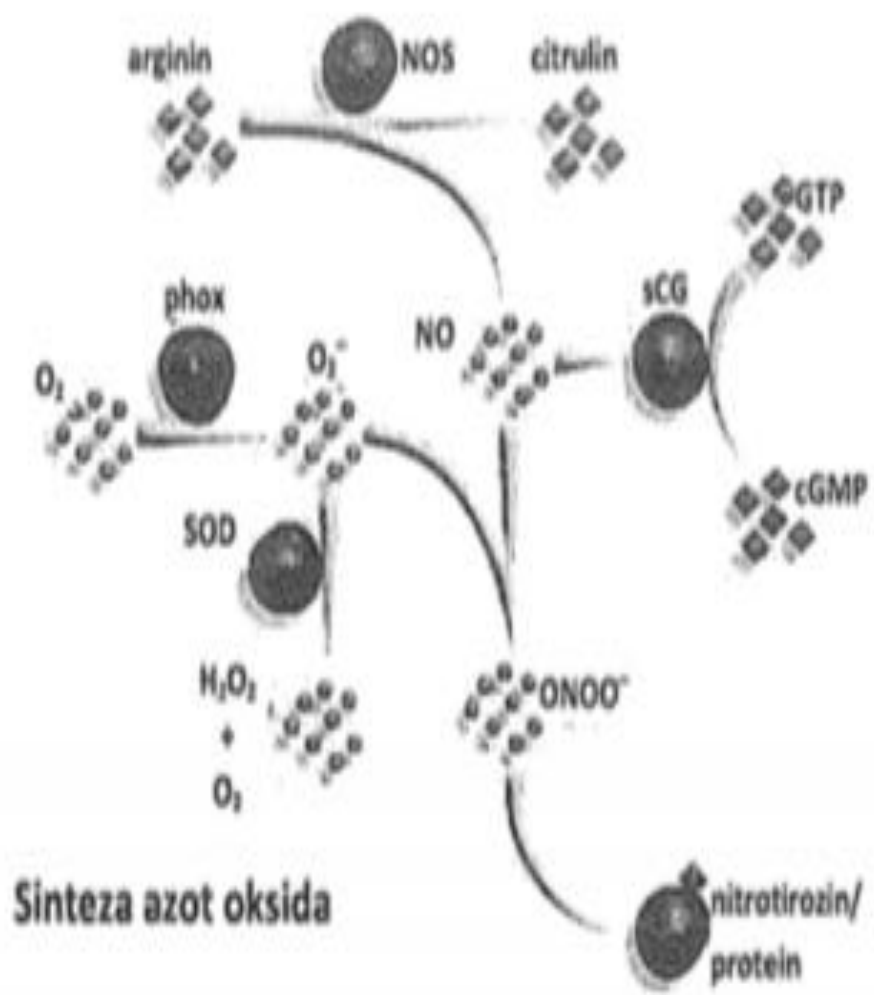
- **„Singelt“ kiseonik- $^1O_2$**
- ROS se mogu generisati ne samo prevođenjem elektrona već i dovođenjem određene količine energije
- Tako nastaje singlet kiseonik $^1O_2$
- U suštini ovo nije radikal ali posjeduje veći oksidacioni potencijal od osnovnog stanja
- Može nastati u koži pod patološkim dejstvom UV zraka, jonizujućeg zračenja, vještačkog zračenja
- Njihovu sintezu potpomažu fotoosjetljive supstance-hloramfenikol, sulfonamidi..

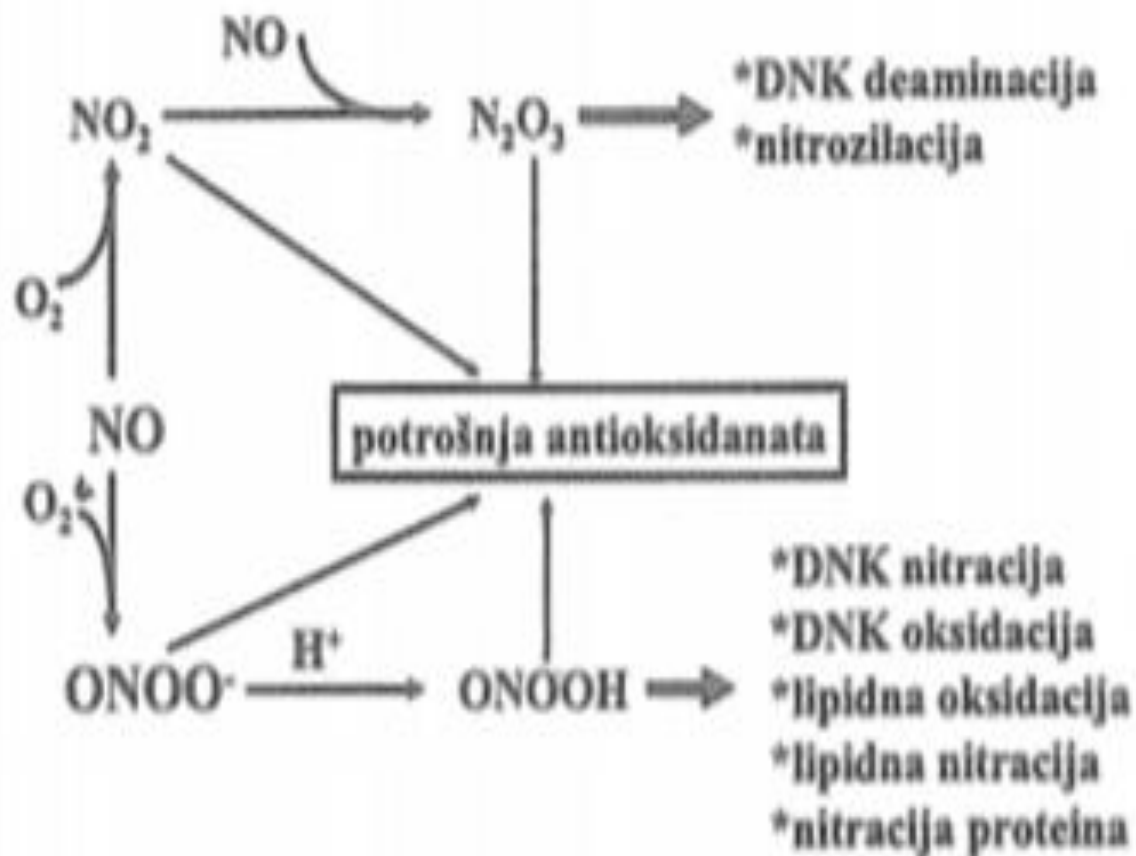
Reaktivne azotove forme

- ***Azot monoksid-NO***
- Endotel relaksirajući agens, uloga u upalnim procesima, trombozi, imunom odgovoru, neurotransmitterska uloga
- Sinteza iz L-arginina i nastajanje NO i citrulina
- Kranji produkti razgradnje NO su nitrati i nitriti koji se određuju u eksperimentalnim svrhama praćenja količine NO
- Kontroliraju tonus krvnih sudova, smanjuju adheziju i agregaciju trombocita, reguliraju tonus crijeva i poboljšavaju resorpciju Ca⁺, reguliraju tonus mišića, bitan za akt pamćenja, reguliraju glad, bol, san
- Pod određenim uslovima može biti dio patofizioloških događaja
- Redoks stanja bitna za efekte

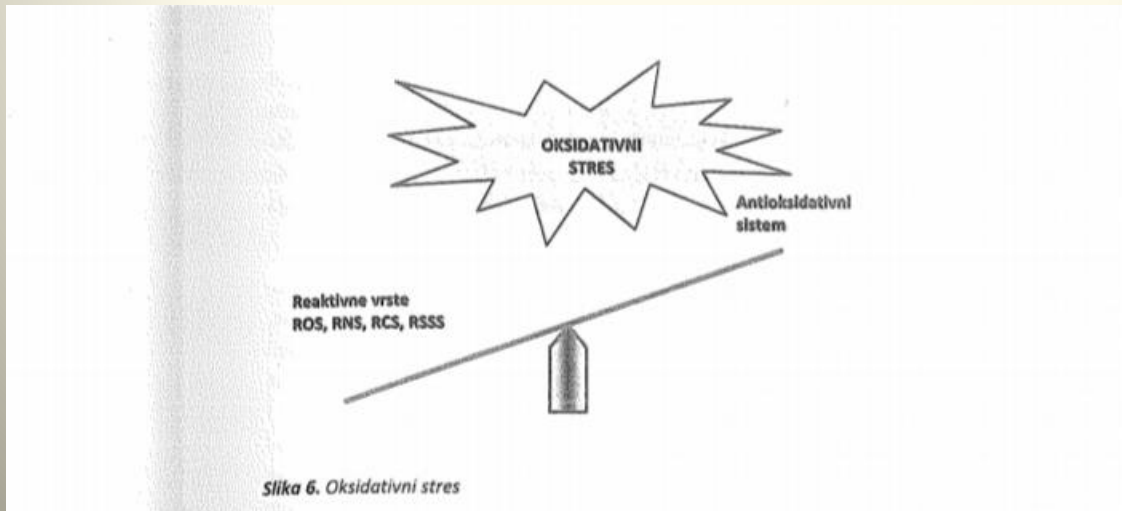
Sinteza azot oksida

- Zaštitna svojstva pokazuju NO^+ i NO^- za razliku od NO°
- Metali sa promjenjivom valencom su ciljna mjesta vezivanja NO° pri čemu nastaju NO-metil kompleksi
- Veoma lako i spontano reaguje i sa HO°

- ***Peroksinitratni anjon- ONOOH***
- Visoko reaktivno jedinjenje neradikalskog tipa
- Efikasan oksidans bioloških tiolnih jedinjenja
- Reakcije uglavnom Fenton tipa
- Započinje procese lipidne peroksidacije i na taj način narušava integritet membrane ćelije
- Oksidiše baze u molekulu DNK
- Djelovanjem na DNK može dovesti do apoptoze

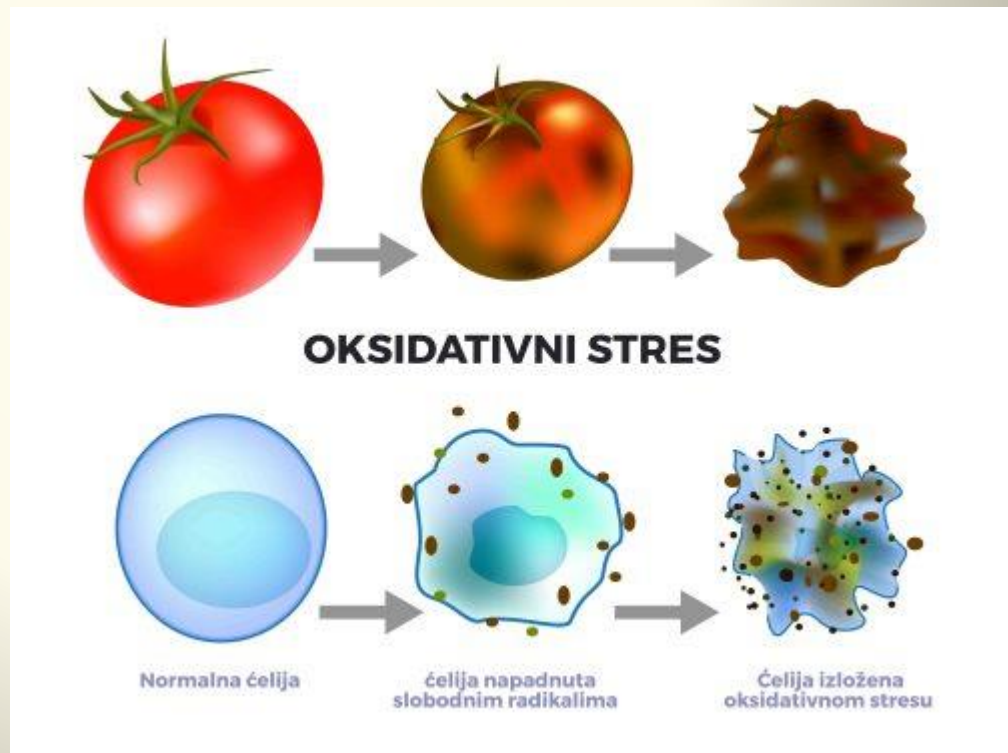

Oksidativni stres

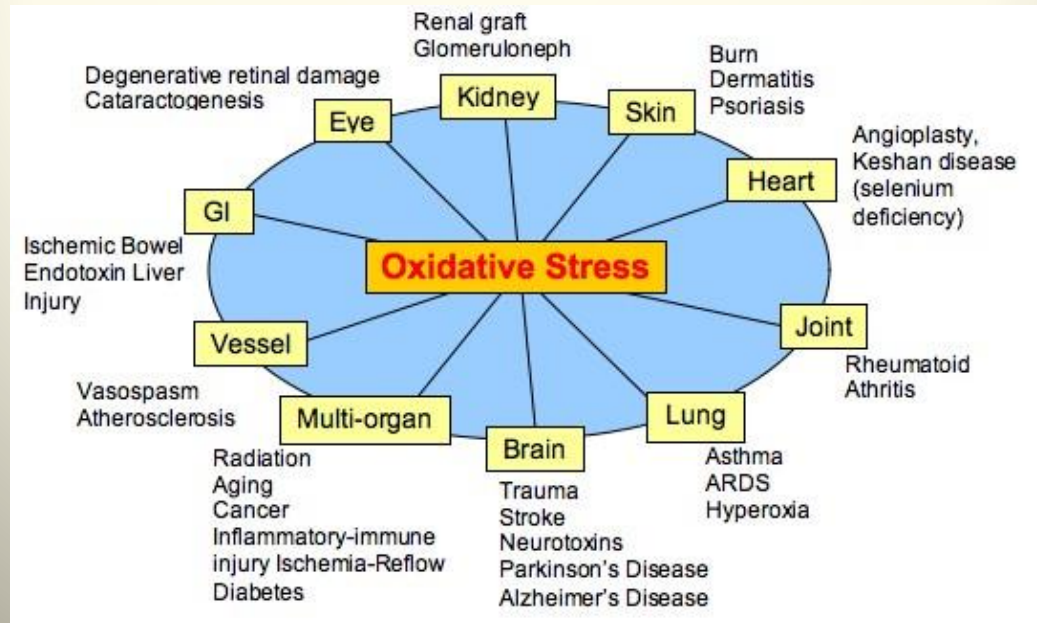
- Kada se tokom prekomjernog stvaranja ili nedovoljnog uklanjanja SR/RS naruši redoks homeostaza ćelije nastaje oksidativni stres
- Koji će se tip oksidativnog stresa razviti zavisi od toga koji molekul djeluje na ćeliju
- Kiseonični radikali dovode do oksidativnog azota i do nitrozovanog stresa ćelije
- Sa aspekta patofiziologije bitno je poznavati kvantifikaciju OS i NS

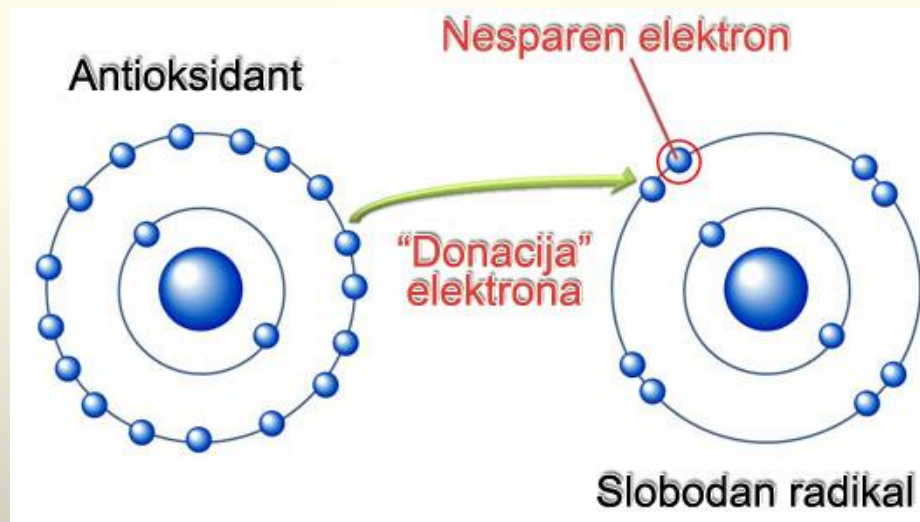
- Još uvijek se ne može potvrditi da li je oštećenje ćelije SR metabolički problem, normalan fiziološki proces, genetski poremećaj, posledica promjene homeostaze ili pak sve zajedno!
- Jednom pokrenut lanac SR ima osobinu vremenskog i prostornog širenja uz pojačanje efekta
- Sekundarni SR

- **Antioksidativna zaštita**
- Niz mehanizama usmjeren protiv štetnog djelovanja RS
- Prevencija stvaranja RS/SR, uklanjanje, reparacija nastalih ćelijskih oštećenja
- Podrazumijeva dejstvo enzimskog i neenzimskog mehanizma
- Enzimi AOS: superoksidna dimutaza, katalaza, glutathion peroksidaza, glutathion reduktaza-uklanjaju SR tako što utiču na njihovo metabolisanje
- Druga grupa enzima učestvuje u reparaciji već stvorenih ćelijskih defekata

- Neenzimski dio AOS: antioksidansi kao što su vitamin C i E, glutation, urea
- Stupaju u hemijske reakcije sa SR
- Proizvod reakcija su stabilne radikalske forme antioksidanasa, AO°
- SR predaju elektron AO grupi i gube karakter SR-prekidanje lanca
- Proteini koji vezuju metale sa promjenjivom valencom-apoferitin, feritin, ceruloplazmin
- Njihova količina se povećava za vrijeme OS/NS

- Da bi se onemogućilo djelovanje SR neophodno je da AO budu prisutni u dovoljnoj mjeri na mjestu generisanja SR
- Lipofilni AO su važni u zaštiti lipidnih membrana
- Hidrofilni AO sprečavaju nastanak OS/NS u vodenom dijelu ćelije
- Kada su mehanizmi antioksidativne zaštite nedovoljno jaki da preveniraju ili repariraju oštećenja nastala kao posledica djelovanja SR nastaje OS/NS
- Promjena ćelijske permeabilnosti, signalnih sistema, ekspresije gena, replikacije proteina...

Zaključak

- Slobodni radikali ponašaju se kao oksidansi u organizmu
- U slučaju njihovog prekomjernog stvaranja ili nedovoljnog uklanjanja dolazi do oštećenja svih biomolekula u organizmu
- Mjesto stvaranja SR može biti bilo gdje
- OS-ROS/NS/RNS
- SR pri niskim koncentracijama imaju fiziološku a pri visokim patološku funkciju
- Diabetes mellitus, HIV infekcije, autoimune bolesti, neurodegenerativne bolesti, koronarne, maligne, plućne bolesti,
- Akumulacija oksidativnih oštećenja biomolekula smatra se jednim od osnovnih faktora starenja!!!

